

Toen ik in 2001 een workshop scenarioschrijven gaf, kwam een van de deelnemers op de proppen met het onderwerp Etta Palm. Ik werd nieuwsgierig naar het spannende leven van mijn stadgenote. Hoe komt een jonge vrouw uit Groningen in Parijs terecht? Wat is haar achtergrond? Hoe ontpopt ze zich als Nederlands eerste feministe? Hoe liep het met haar af? Waarom komt ze er in sommige oudere literatuur zo bekaaid vanaf en waarom staat ze niet in de vaderlandse geschiedenisboekjes?

Omdat ik ervan houd om in archieven naar verhalen te zoeken, ben ik er sindsdien op en af mee bezig geweest. Het was heel boeiend Etta's pad te volgen en haar beter te leren kennen, en ik hoop dat de lezer dat ook vindt.

Een volledige verantwoording van de gebruikte bronnen is te vinden op www.schackmann.nl/EttaPalm.

WIL SCHACKMANN

Inhoud

HOOFDSTUK EEN 11

Zo men haar wat zingen en dansen heeft laten leeren...
Groningen, mei 1743 tot 1767/1768

HOOFDSTUK TWEE 43

Wie de wapenen opneemt tegen zijn eigen land, houdt niet van zijn vaderland
Amsterdam-Parijs, 1768 tot 14 juli 1789

HOOFDSTUK DRIE 77

De te nauwe grenzen van mijn denken
Parijs, 14 juli 1789 tot juli 1790

HOOFDSTUK VIER 105

De onrechtvaardigheid der wetten ten gunste van mannen
Parijs, juli 1790 tot april 1791

HOOFDSTUK VIJF 131

Oproep tot een wedergeboorte van de zeden
Parijs, april 1791 tot oktober 1792

HOOFDSTUK ZES 161

Ik zit in de meest wrede nood
Den Haag, november 1792 tot januari 1795

HOOFDSTUK ZEVEN 193

Eene groote intriguante en allergevaarlijkst sujet

Den Haag, januari 1795 tot januari 1796

HOOFDSTUK ACHT 221

Een burgeresse alleen in wereldt

Woerden-Den Haag, januari 1796 tot maart 1799

HOOFDSTUK NEGEN 241

Post mortem

Nederland en elders, 1799 tot heden

Dankwoord 267

Bijlage 1. Vereenvoudigde stamboom De Sitter 269

Bijlage 2. Staatkundige informatie 271

Bijlage 3. Genoemde Parijse kranten in de revolutiejaren 273

Bijlage 4. Een selectie uit literatuur over Etta Palm 275

Illustratieverantwoording 279

Namenregister 283

Het Palais-Royal is een voormalig koninklijk paleis in Parijs, zo'n vijfhonderd meter ten noorden van de Seine. In de tuinen zijn tal van gebouwtjes opgericht, waaronder het Cirque, het circus. Drie avonden per week zijn daar zangvoorstellingen, op twee andere dagen is er dansen en op vrijdag woedt er politieke discussie.

Zo ook deze vrijdag 3 december 1790. In de namiddag stroomt de zaal vol, duizenden aanwezigen willen de achtste zitting van de sociëteit Vrienden van de Waarheid bijwonen. Om vijf uur opent het presidium de bijeenkomst.

Het krantenverslag meldt dat 'Mme d'Aelders, Nederlandse, het woord vraagt om een rede te houden'.

Er valt een verbijsterde stilte. Een vrouw die een toespraak houdt?! Dat kan toch niet. Dat is alsof je een labrador op het spreekgestoelte van het parlement zet. Dat moet je niet doen, dat blaft alleen maar, daar heb je niets aan.

Volgens het verslag reageert de voorzitter van de vergadering echter 'met evenveel wijsheid als zachtheid en voorzichtigheid'. Als duidelijk is gemaakt dat dit natuurlijk niet kan, wordt er toch naar een oplossing gezocht, want sinds de Franse Revolutie is een nieuwe tijd aangebroken waarin wel meer unieke en opzienbarende dingen gebeuren.

Er ontspint zich een discussie, de zaal mag ook zijn zegje doen en er wordt ten slotte een compromis bereikt waar iedereen mee kan leven. Een van de mannelijke secretarissen van de vergadering zal de papieren in ontvangst nemen en de rede voorlezen. Dat levert een koddig effect wanneer de man meteen in de eerste zin begint 'de belangen van mijn sekse te verdedigen', maar dat moet maar voor liefgenomen worden.

Het is niet de eerste keer in de moderne geschiedenis dat er gepleit wordt voor gelijke rechten voor vrouwen. Het is wel de allereerste keer dat zo'n pleidooi is geschreven door een vrouw. Zij wordt in de verslagen beschreven als een grote blondine met een bevallig figuur en zij is zevenenveertig jaar eerder geboren in de Poelestraat in Groningen.

Hoofdstuk een

*Zo men haar wat zingen en
dansen heeft laten leeren...*

Groningen, mei 1743 tot 1767/1768

Etta Lubina Johanna

Het eerste levensteken komt uit het doopboek van de hervormde gemeente te Groningen. Op vrijdag 3 mei 1743 wordt gedoopt Etta Lubina Johanna Alderts, geboren in de Poelestraat. De plechtigheid vindt plaats in de Martinikerk, de oudste, misschien meest imposante maar in ieder geval de bekendste van de Groningse kerken. De dopelinge zal op dat moment tussen de een en twee weken oud zijn.

De Martinikerk ligt op een van de hoeken van de Grote Markt, van oudsher het centrale plein van de stad Groningen. Eveneens van oudsher lopen uit alle richtingen de toegangswegen naar dat plein toe, straten als de Ebbingestraat, de Boteringestraat, de Sint Jansstraat. Vanaf de hoek van de Martinikerk, grofweg de noordoosthoek van het plein, is het zo'n honderdvijftig meter naar de zuidoosthoek. Daar ontspruiten twee wegen. Hoewel de naam anders doet vermoeden, voert de Oosterstraat naar het zuiden. De andere heet de Poelestraat en is de uitvalsweg naar het oosten, en daaraan staat Etta's ouderlijk huis.

Haar moeder is Agatha Pieternella de Sitter. Etta is haar eerstgeborene, en op het moment dat Agatha haar laat dopen is zij zevenendertig jaar. Het is haar kant van de familie die de voornamen voor de boreling levert. Agatha's grootmoeder heette Etta en haar moeder voert de voornamen Lubina Johanna, en zo is het rijtje compleet.

Die laatste, dus Etta's oma, was getrouwd met een import-Groninger. Wilhelm de Sitter duikt in het begin van de eeuw in Groningen op. Hij is telg van een geslacht dat waarschijnlijk ooit in Vlaanderen is begonnen als De Suttere en dat later in Leiden en Amsterdam is terechtgekomen.

Wanneer Wilhelm de Sitter precies vanuit het westen in Groningen is neergestreken is niet bekend, maar hij pakt zijn inburgering voortvarend aan door in 1704 een Groningse burgemeestersdochter te huwen. Etta's moeder Agatha Piaternella is het eerste kind uit dat huwelijk. Zij is geboren 'op de Cingel bij 't bruggetje', maar als het gezin daarna wordt uitgebreid met drie jongetjes, komen die ter wereld in de Poelestraat.

Het is bij mensen uit de achttiende eeuw vaak niet mogelijk een overlijdensdatum te vinden. Vanaf 1715 komt de naam van Etta's opa Wilhelm de Sitter nergens meer voor en dan moet maar aangenomen worden dat hij is overleden. Hetzelfde geldt voor twee van zijn zoon-tjes, daar wordt na hun doop ook niets meer van vernomen. Het derde zoontje heet Wolter Reinolt de Sitter, en van hem zal in de toekomst des te meer vernomen worden.

Agatha Piaternella blijft in de Poelestraat achter met dat broertje en haar moeder. Rond haar dertigste heeft ze een winkeltje aan huis in 'zitsen en catoenen stoffen'. Zits of sits is met de hand beschilderde stof. Mogelijkerwijs worden die stoffen aangeleverd door de in het westen gevestigde De Sitters, want die zitten in de stoffenhandel. Agatha is vijfendertig jaar als ze trouwt met een ook in de Poelestraat wonende weduwnaar, die van voren Jacobus heet en van achteren meestal Aalders.

Op de markt met vrouwenrijglieven

Er zijn ongeveer tien manieren denkbaar om de naam van Etta's vader te schrijven, en die komen in officiële stukken ook allemaal voor. Aelders, Aalders, Alders, Aeldrik, Aaldriks... enzovoort. Etta zelf houdt het in haar latere leven op Aelders, en daar conformeert dit boek zich aan.

Jacobus Aelders is net als zijn schoonvader geen geboren en getogen Groninger. Bij zijn twee huwelijken wordt vermeld dat hij 'van Nieuwenhuis' komt. Waarschijnlijk wordt daarmee bedoeld de plaats Neuenhaus in het graafschap Bentheim, met welke stad Groningen veel contact onderhoudt. Tussendoor heeft hij in Amsterdam gewoond, want

als hij tot de kerk toetreedt is dat 'met attestatie van Amsterdam'. Hij blijkt ook over diverse Amsterdamse relaties te beschikken.

Jacobus Aelders duikt voor het eerst op in Groningen in 1722, als hij een vergunning aanvraagt om op de markt te staan met 'vrouwenrijglijven'. Dat zijn meest korsetten, maar het kunnen ook lijfjes van jurken zijn. Hij verwerft zich het burgerrecht van Groningen, wordt toegelaten tot het kooplieden- en kramersgilde, wordt diaken bij de kerk en drijft een winkeltje dicht bij de Grote Markt. Hij is dan getrouwd met ene Zwaantje van Bergen, die met enige regelmaat een kind van hem baart.

September 1731 hangt in het raadhuis op de Grote Markt een aanplakbiljet met de voorwaarden waarop de stadsbestuurders 'gedencken te verpachten aan de meestbiedende haare Banck van Leeningh'. De pachttermijn is twintig jaar. Zo'n leenbank kan een profijtelijke onderneming zijn, maar het vergt een aanzienlijk startkapitaal. Je moet eerst de mensen die iets komen belenen geld geven, en pas later komt via de rente de winst binnen. Zonder zo'n 40 000 gulden op zak hoef je er niet aan te beginnen.

Om aan startkapitaal te komen gaat Jacobus Aelders een samenwerkingsverband aan met een joodse geldschieder uit Amsterdam. Joden zijn niet echt welkom in de stad Groningen en investeren in de leenbank is een van de weinige manieren waarop ze toestemming kunnen krijgen zich in de stad te vestigen. Samen kopen ze twee panden in de Poelestraat. In een van de twee, een groot patriciërshuis, komt familie van de Amsterdammer te wonen en in het achterhuis, met een aparte ingang via een steegje achterom, begint per 1 januari 1732 de Bank van Lening. In het andere, veel kleinere pand gaan Jacobus Aelders en zijn gezin wonen.

Als zovele Groningers drijven hij en Zwaantje in de voorkamer van het huis een winkeltje. De inventaris vermeldt een toonbank, bussen met handelswaar, een voorraad thee en als hoofdmoot niet alleen drieënveertig gewone rijglijven à drieënhalve gulden het stuk, maar ook 'seven-dertig kinder rijglijven'.

Het feitelijke werk in de bank van lening wordt gedaan door een kassier, die scherp wordt gehouden door hem naast zijn loon ook een percentage van de winst toe te kennen. Contractueel moet Jacobus elke

voor- en namiddag present zijn, maar die regeling lijkt niet meer te gelden als hij later een papiermolen koopt in het uiterste zuiden van de stad. Dat is het enige bedrijf in Groningen dat papier maakt, en vanaf dan is zijn watermerk in allerlei gemeentelijke papieren te bewonderen.

Tegenover hun woning in de Poelestraat begint de Peperstraat, en daar koopt hij vervolgens een pand dat wordt gebruikt als pakhuis en ook een tijdje als huisvesting voor arbeiders van de papiermolen. Kortom, Etta's vader is een zakenman, en een behoorlijk energieke ook.

Het overlijden van zijn echtgenote valt te traceren. Doden dienen te Groningen op een bepaalde tijd onder de grond te zijn, anders volgt er een boete. Die bekeuringen worden bijgehouden in het Register van alle naemen der nae half twaalf begraevene Lijken, en daarin wordt bij 12 mei 1737 vermeld 'Swaantje van Bergen, huisvrouw van Jacobus Aalders in Poele straat'. Tot haar lijfgoed ten tijde van haar overlijden behoort ook 'een zitsen nagtrock'. Misschien een stofje uit de winkel van buurvrouw Agatha de Sitter?

Als er na haar dood een inventaris wordt opgemaakt, blijkt Jacobus Aelders goed te zijn voor zo'n 40 000 gulden. De helft daarvan is echter geleend geld, in veel gevallen van medeburgers. Dergelijk leengedrag is niet heel bijzonder. Behalve de Bank van Lening bestaan er geen kredietverschaffende instellingen als banken, dus als je geld nodig hebt leen je dat van elkaar tegen 4 of 5 procent rente. Het nadeel van zo'n systeem is wel dat iedereen enige boekhoudkundige kwaliteiten dient te bezitten om het allemaal bij te houden.

Drie jaar na de dood van zijn echtgenote trouwt Jacobus met zijn buurvrouw Agatha de Sitter, weer drie jaar later wordt uit dat huwelijk Etta geboren.

Stadhouderloos Tijdperk

Etta Lubina Johanna komt ter wereld in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, in de wandeling aangeduid als de Republiek. Die bestaat uit zeven onafhankelijk opererende provincies die met elkaar overleggen over gezamenlijke activiteiten in de Staten-Generaal in

Den Haag. Normaliter staat aan het hoofd daarvan een stadhouder, maar de Republiek beleeft momenteel het Tweede Stadhouderloze Tijdperk.

Stadhouder Willem III was in 1702 van een paard gevallen en omgekomen, beoogd opvolger Willem Friso was negen jaar later bij Moerdijk van een schip gevallen en omgekomen. Bij gebrek aan andere brekebenen was het land het verder zonder stadhouder gaan doen, al verschilt het enigszins per regio. Het eind van het Tijdperk is wel in zicht. De in 1711 geboren Willem Karel Hendrik Friso van Oranje-Nassau moet als stadhouder Willem IV de familietraditie gaan voortzetten. Op zijn zesde valt hij van een paard.

Het is kantie boord, maar in tegenstelling tot zijn familieleden overleeft hij, al wordt hij verder altijd omschreven als zwak en ziekelijk. Vanaf zijn achttiende is hij stadhouder van een paar kleinere provincies. Ook van Groningen, waar hij af en toe in het Stadhouderlijk Hof op honderd meter van Etta's geboortehuis verblijft. Maar het is grotendeels een papieren functie. In naam mag hij stadhouder zijn, hij heeft slechts beperkte bevoegdheden.

De toestand in de wereld op het moment van Etta's geboorte is dat de Zweden een deel van Finland moeten afstaan als gevolg van de oorlog met Rusland, dat de Britten bakkeleien met de Fransen in Noord-Amerika onder de naam 'King George's War' en met de Spanjaarden in het Caribisch gebied onder de naam 'War of Jenkins' Ear', dat er een korte pauze is tussen de Eerste Silezische Oorlog en de Tweede Silezische Oorlog en een wat langere pauze tussen de Vierde Russisch-Turkse Oorlog en de Vijfde Russisch-Turkse Oorlog, en dat de Poolse Successieoorlog is beslecht maar de Oostenrijkse Successieoorlog nog in volle hevigheid aan de gang is. Verder kan iedereen het wel goed met elkaar vinden.

De laatstgenoemde oorlog is de enige waar Nederland bij betrokken is, en de aanleiding van dat conflict heeft te maken met de posities van mannen en vrouwen. Dat zal deze pagina's vaker gaan voorkomen.

Kort gezegd heeft de Oostenrijkse keizer het probleem dat hij geen mannelijke opvolger heeft en daarom na zijn dood zijn dochter op de troon wil hebben. Als hij dat voorlegt aan de andere Europese vorstehuizen zeggen die het prima te vinden, maar de keizer is nauwelijks